

હરિ પ કે

૧૪૫૭૫

મહાવલ સાબન નારીગણ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૭૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ હરિપદું

વિષય ૬- : ૩

ખાદીપ્રચારણ

હરિ પદ્મ

લેખક :

મહાવજ્ર સાજન નારીજસ
અધ્યાપક, ઉદ્યોગશાળા, પેટલાદ

પ્રકાશક :

વિઠ્ઠલદાસ વસનજી જોશભણી
ખાદીભંડાર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૨૫

મુદ્રક: મોહનલાલ મગનલાલ ભટ્ટ
નવજીવન મુદ્રણાલય, સારંગપુર, અમદાવાદ

પ્રત ૨૦૦૦

માર્ચ, ૧૯૨૬

સફળતા શ્રી વેલાંબહેન, શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ
વસનજીનાં ધર્મપત્નીનાં સ્મરણાર્થે

હરિ પદ્મ

૧

શ્રી મહુવા બંદર પાસે હરિપદ્મ ગામ. અમરત-
વેલ સ્ટેશનથી ઉગમણી અને એતરાદી ખૂણમાં
નદીને કાંઠે, ઝાડવાંતી ઘટામાં લુગ્ત જેવું, એક-
સાલિયા ભાયાતોનું, છોટી ભારે રણિયામણું
લાગે છે.

ત્રવીસ ચાવીસ સાંતીનું છે તો નાનું ગામડું,
પણ ગામ છે સદ્દર, વસ્તી બધી સવળોટી, માણસ
બધાં વિવેકી અને ગરવાં, વળી બાથું ભાથુ નાનાં
મોટાં બધાં એકરંગાં, સંઘેડા ઉતાર, એક સરખાં,
એક નેત્ર અને બીજું ભૂલ, આખા ગામનો
વળોટ જ એવો.

ગામમાં ચાળીસેક ઘરની વસ્તી ખરી. તેમાં પોણે ભાગ તો એકલા કુંભારોનાં જ ઘર છે; પણ કુંભારો બધા જમીનદાર ખેડૂતો છે. ગામનાં તોરણ એમના વડવાઓએ બાંધેલાં એટલે બધા ગામઘણી જેવા મારકણા લાગે. હરિપરાને આબાદી આપનાર મૂળ પુરુષો—ઘોઘારી માંયો પટેલ, આણંદ પટેલ અને રાણે પટેલ, એ મેરામણ પટેલના દીકરા ત્રણે સગા ભાઈઓ થાય. અને એ ત્રણે હાકેમ જેવા હતા. તેમાં સૌથી મોટા માંયા પટેલને ભાવનગરના દરબારશ્રીએ હરિપરાની પટલાઈ સોંપી અને પાઘડી બાંધાવી હતી. એ પાઘડી આજદીન સુધી જાળવી રાખવામાં આવી છે. રાજ્યના દીવાન વજલભાઈ ઝોઝાની પણ એ બત્રીસલક્ષણા પુરુષોને જોઈને છાતી દરતી. અને મોટા માનથી આદર-ભાવ આપતા.

માંયા પટેલને ચાર દીકરા: ગોવિંદ પટેલ, સાંગા પટેલ, જસા પટેલ અને કરશન પટેલ અને તે ચારે કરમી પુરુષો હોવાથી ગોવિંદ પટેલને

બાપના વારસામાં તળ હરિપરાની પટલાઈ મળી.
તથા વહેવારકુશળ સાંગા પટલને જ્યાદા ગામની
પટેલાઈ મળી અને શરવીર જસા પટેલને ભાંણવડ
ગામની પટેલાઈ મળી હતી અને ભગત કરશન
પટેલને પટલાઈ પસંદ નહિ હોવાથી પોતાની
ધરખેડ સાચવતા.

હરિપરામાં ગોવિંદ પટેલ પ્રતાપી નર થઈ ગયા
છે. કહે છે કે તેનું માત્ર શરીર કુંભારનું હતું પણ
તેનો જીવ તો રાજના જેવો મોટો હતો. હાલમાં
એમના જ દીકરા રણુછોડ પટેલના હાથમાં પટેલાઈ
છે. નજરે જોનારને આજે પણ તેમના કુળની
અસલ ખાનદાની અને અમીરાત એ પટેલમાં
જોવામાં આવે છે.

આણંદ પટેલને એ દીકરા: વીરો પટેલ અને
રામ પટેલ. તથા રાણા પટેલને પણ એ દીકરા:
સાદુલ પટેલ અને નારણ પટેલ. તેમાં વીરો પટેલ
અને સાદુલ પટેલ તો હવે કેવળ વૃદ્ધ થઈ ગયા છે,
અને જિંદગીને છેલ્લે આરે ઊભા છે. આ બંને

અમીર પુરુષોએ પોતાના વડીલોના રાજ્યમાં બાળપણ સાયબીમાં ગાળેલું, જુવાનીમાં પણ પોતાનો દસકો સારો જોયેલો અને હવે પોતાની પ્રજાની સ્થિતિનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. આ બધો જમાનાનો રંગ જોઈને આ કદાચ કળીકાળમાં પોતાની બેડલી હીમખીમ પાર ઉતારવા સારૂ હાથમાં માળાના બેરખા લઈને પ્રભુના નામની માળા જપે છે. અને દરિના ધરના તેડાની વાટ જોતાં ઘડીયું ગણી રહ્યા છે.

ગામમાં ત્રણ ચાર ઘર બ્રાહ્મણનાં છે એક બે ઘર કણબી પટેલોનાં છે. પણ કણબી જાદવ પટેલ અને ભીમભાઈ બવાડિયા અમરતવેલ્લથી આવી ઉપર-વાડેથી ખેતી કરનારા ગણાય. એક બે ઘર કાળીનાં, એકાદું ભરવાડનું, એકાદું વાળંદનું અને એક લુહારનું ઘર છે. લુહાર નથુ ભગત પ્રભુનું માણસ છે. આખા ગામનું લુહારું ઘડે અને સાધુસંતને રોટલો આપે. ઘરમાં મંદિર રાખે છે, અને પ્રભુસેવા કરે છે. ભગત પુરાતની સાચા ભગત છે.

ગામમાં એક ઘાટધડા કુંભારનું ઘર છે. ઘાટેડી તેજુઆઈને પરમે અને કેશવ નામે બે દીકરા છે. તેજુઆઈ ગામમાં પૂછ્યા ઠેકાણે ગણાય. આવતું વરસ કેવું નિવડશે ? તે અખાત્રીજ અને ગણેશ-ચોથના વાયરા ઉપરથી તથા ટીંટોડીને ઈડાં મૂકવાનું ઠેકાણું જોઈને તથા નીમાડાના પાક ઉપરથી પારખી કાઢે. અને જે ભવિષ્યવાણી ભાષે તે ઘણે ભાગે સાચી જ પડે. એટલે આખું ગામ તેમની સલાહ પૂછે કે તેજુઆઈ આવતું વરસ કેવુંક છે ? એટલે તેજુઆઈ જવાબ આપે કે ભાઈ એાણુ તો અનાજ અને ધાસ સંઘરવું જોઈએ એવું લાગે છે. આ બોલ ગામમાં બધાંયને સોનામહોર જેવો સાચો મનાય.

ગામમાં એક હાકરમંદિર છે. મંદિરનાં સાધ્વી ગંગાજી જેવાં પવિત્ર ગોદાવરી માતા તથા બાળકદાસ, સેવકદાસ, લખમીરામ અને જેરામદાસ ઉત્તમ સાધુ-પુરુષો છે.

ગામમાં વાણિયાનું, દરજીનું, ઢેડનું, લંગીનું અને સુતાર કે બીજા કોઈ વરણનાં ધર એકે ન

મળે. દરજીનું કે ઢેડલંગીનું કામ પડે તો હરિપરાથી બે ત્રણ ખેતરવા છેદું ગુંદરણી ગામ છે ત્યાંથી બોલાવી લાવે. સુતાર બહારથી બોલાવવો ન પડે. કારણ કે ખેડૂતોમાંથી જ બે ત્રણ જણાને સુતારીકામ આવડે છે. એટલે તેઓ પોતાના કામ ઉપરાંત સગાસંબંધીનું કામ પણ કરી આપે. એ રીતે માલા પટેલનું કામકાજ કાનજી વરિયો કરી આપે છે. કેમકે તેઓ બંને મામાફધના ભાઈઓ થાય છે.

ગામનો દસકો પહેલાંના જેવો તો ન ગણાય. પહેલાં તો હરિપરં બહુ નીપજતું. છપ્પનની સાલ પછી આખાએ ગુજરાતના ખેડૂતો ગરીબ થઈ ભાંગતા જાય છે. તેની માફક હરિપરાની સ્થિતિ પણ બદલાઈ ગઈ છે. હાલમાં તો ઠીક ઠીક નબ્બે જાય છે. ગામ આખું એક રહેણીવાળું ખરું. વારપરબે ગામમાં સાધુસંતની મંડળીઓ તેડાવે અને ગરબી તેમજ લજનોની ઝુક બેસાવે. આખાએ ગામમાં ગરબી અને લજનો ગાવામાં ભગત કરશન પટેલના દીકરા અને માલા પટેલના બાપ ડોસા પટેલનો

જોટો ન જડે. હાથમાં કડતાળો લધને ગરખી અને ભજનો ડોસા પટેલ બહુ જ સારાં ગાઇ જાયતા.

અજવાળી ખીજની સાંજે, નાનાં છોકરાંઓ ખીજનાં દર્શન કરીને ઘરડા લાલા અને ડોસીઓને ખીજના રામરામ કરવા અને પગે લાગવા નીકળી પડે. ડોસી જસોદામા, સોનાંઆઇ, શેણીઆઇ, જસુઆઇ, જસાઇઆઇ, વીરૂઆઇ, ગોમતીઆઇ, લાડુઆઇ અને રાણીઆઇ, આમાંની ત્રણ ચાર ડોસીઓ આજે હયાત છે. તે માથે હાથમૂકે. અને આશિષ આપે: ઘરડો ડોસો થા. અને સાત દીકરાનો બાપ થા. સાંજે નરવો રહે. અને તારાં માબાપનાં ઘડપણ પાળજે. સુખી અને સોઇલો રહેજે. ઉઠ માડી ઉઠ !!

કામે કાજે બધા જન્મ જેવા. આળસનું નામ ન મળે. શરીરે પાંચ હાથ પૂરા અને લથબથ. હરિપરાનો જવાન ગામગમતરે નીકળે તો તરત જુદો તરી નીકળે. લખમણ પટેલ, મેરામ પટેલ, નાજો, કુરજી, દેવરાજ, ભાગો પટેલ, કેશવ પટેલ, કાનજી પટેલ,

ગભર, મેઘજી, જેરામ, ઇ બધા જુવાન પટેલીઆઓ લેળા થઈને, કોઈનાં લગન પ્રસંગે જનમાં કે એવા બીજા અવસરે ઘોડેસ્વાર થઈને કે પગપાળા ગામતરે નીકળ્યા હોય તો ડોલરની કળી જેવા એક થડીના બધાએ જુવાન ભારે દીપી નીકળે. એમના પહેરવેશ અને શરીરના મરોડ ઉપરથી કાચાપોચા અજ્ઞાત માણસને તો ડરામણા લાગે. પણ તેની સાથે એક વખત બથમાં લઈને રામરામ મળે. અને જે ઘડી ખેસીને વાતોચીતો કરે. તો બધાએ જુવાન ભોળા-ભટાક ગભરૂડી ગાય જેવા સુંવાળા લાગે.

૨

કારતક મહિનો ખેઠો ને શિયાળો આવ્યો, એટલે થોડી થોડી ટાઢ ચમકવા લાગી છે.

ગામને ઉગમણે ઝાંપે બળાં ટોરાઈ ગયાં છે. અને લીંગીગુંપીને આખી બળાવાડ તૈયાર થઈ ગઈ છે. બાજરાનાં ફુંડાં તથા જુવારનાં કણસલાંનાં ચોકડાં ગાડામાં ભરાઈ ભરાઈને સીમમાંથી લાવી બળામાં

દલવાઈ રહ્યાં છે, મગ, અડદ, મઠ અને કળથી વગેરે કઠોળના ભરના ભર ખળામાં આવવા મંડ્યા છે.

ઝોણુ સાલ ખેડૂતોનાં મન લીલાલહેરમાં છે. ચોમાસુ નીપજથી આખી ખળાવાડ દૂધની જેમ ઉભરાઈ રહી છે.

ભાવનગર રાજ્યની દરખારી કારમ ભરવાની પહેલી મુદત માગસર સુદી ખીજની હોવાથી એક જ મહિનો હવે બાકી છે. અને નાણું વેપારીના હાટમાં છે. માટે ઝટપટ દાણાદુણી તૈયાર કરવા ખેડૂતોનાં મન ઉતાવળાં થયાં છે.

કોઈ બાજરા જીવારની મળ્યુ નાખવા સાડ ખળાઓ ફોળે છે, તો કોઈ કઠોળમાંથી પાંદડી અને શીંગો જીદાં તારવવા સાડ અડદ, મગ, મઠ દોરે છે; કોઈ બળદને મોઢે સીંકી ચડાવે છે, તો કોઈ પગરમાં હાંકવા બળદને ગાડામાં જોડે છે; તો કોઈ વળી તરેલાંમાં નાખી બળદની પાછળ પાછળ ચાલી પગપાળું મળાણું હાંકે છે. આમ સૌ નાનું મોટું બાલુ ભાલુ તડામાર કામે લાગી ગયાં છે.

ગામમાં માલો પટેલ વહેવારવાળું માણસ ગણાય છે. અને તે ગામના મુખી રણછોડ પટેલના ભત્રીજા થતા હોવાથી તેમનું કુટુંબ આખરૂદાર ગણાય છે.

માલો પટેલ, કલો પટેલ અને ભગો પટેલ એમ પોતે ત્રણ ભાઈઓ છે, અને દેવજી, દુદો, ગોપાળ અને વેલજી જેવા આલને ટેકો આપે એવા દીકરા છે. એટલે સૌ મળીને સાચી દાનતે ડીલ ભાંગીને પોતાના ખેતરમાં કામકાજ કરે છે.

ઘરમાં કુટુંબ જનકું છે. આંગણે દોરઢાંખર, માલથાલ, ખેતરપાધર, વાડીવજીરે હોવાથી સારા ઓછાડવાળા ગણાય છે.

પોતાને ત્રણ દીકરા ચાર દીકરીઓ. દીકરાની વહુઓ તથા પોતાના ભાઈઓ અને તેમનો રસાલો એમ એક લાંડલે ઓગણીશ વીશ માણસ જન્મે છે એવું વરાદાર મોટું કુટુંબ છે. તોપણ ભાઈઓમાં સંપ સારો હોવાથી ઘરમાં રહિ અને ખેતરમાં નીપજ સારી આવે છે. તેમાં યે ઓણસાલ તો

પરભુની દીકરી પરણે છે. એટલે માલા પટેલને નીપજ સારી છે. જેથી ધરનાં માણસો સૌ ઉચ્છરંગમાં છે અને હીલોળા કરે છે.

૩

શિયાળો એટલે સોનાની સળી, તેમાંએ ખજાનું કામ, નાનું છોકરું એ કાંઈ કામમાં પાથે ટેરાવે તો પણ વહાલું હીમ લાગે. એટલે સવારના પહોરમાં છોકરાંઓ ખાઈ પી અને પોતપોતાને ખજે ઉપડે.

માલા પટેલના ખજામાં બાજરાના પગરમાં ગાડું જુત્યું છે. પગર જડો હોવાથી બળદ ધીરે ધીરે માંડ માંડ ડગલાં ભરે છે. ત્યાં તો પટેલનો સૈથી નાનો દીકરો ગોપો અને તેમના ગોાઠ્યા રામજી, વાલો, આણંદ, દેવશી અને ભગવાન એમ પાંચ છ છોકરાઓનું ટોળું ખજે આવતું દેખાયું, એટલે તુરત માલા પટેલે ગોપાને સાદ કર્યો કે તમે સૌ હમણાં ગાડે બેસો અને તું મળણું લાંક્ય હું હમણાં ઘાશ પીને આવું છું.

છોકરાઓને તો એટલું જ જોઈતું હતું. એક તો કામનું કામ અને વળી ગાડે બેસવાનું મજ્યું, એટલે ગોપાળ ગાડાની ઉધ ઉપર ચઢી બેઠો અને તેના ગોઠિયા ગાડામાં બેઠા.

ગાડામાંથી ચારેકોર નજર ફેરવીને રામજી બોલ્યો: એલા ગોપલા, આણુ તો માણું બાજરાના ડુંડાના ઢગલા તો જાણે મોટા મોટા ડુંગરા જેવા લાગે છે. બધાં ય વાતો કરે છે કે આણુના જેવી નીપજ પંદર વીસ વરસમાં નહોતી લાળી.

ગોપો કહે: આણુના જેવા માગ્યા મેં વરસે અને લાગલાગટ ઉપરાઉપરી પાંચ વરસ આવાં સારાં એકધારાં નીપજ જાય તો માણસની ભૂખ લાગે અને પહેલાંના જેવો જમાનો આવે. ખેડૂત ન્યાલ થઈ જાય અને ઘરમાં અભરે ભરાય.

વળી આ બાજરો જુવાર તો ફીક પણ આણુ સાલ વણનાં રૂપ જોયા જેવાં છે. સાત આઠ દિવસ પહેલાં વણવાળે ખેતર અડદનો ભર ભરાવા હું મારા બાપુ ભેજો ગયો હતો. પણ ઇ જોઈને હું

તો બસ થ'ભી જ ગયો. આખું વણ લીલું હીમાળાં
જેવું લાગે. જાણે ભૂખ્યો અને તરસ્યો જોયા જ કરૂં.
જોતાં ધરાઉં જ નહિ, ફૂલ અને ફાલથી સાંડીઓ
ભાંગી પડે છે અને આખું ખેતર ઘેધુર થઈ પડ્યું છે.

મારા બાપુ કહેતા હતા કે જેવો આ ફાલ
આવ્યો છે તેવો પાકતાં સુધી સચવાય તો તો આ
પચીસ વીધાના વણમાંથી સાત આઠ ખોરી કપાસ
ઉતરી પડશે.

આપણા કાઠિયાવાડમાં તો આ મઠિયો જ કપાસ
વવાય છે. તેનો છોડવો વધી વધીને બહુ બહુ તો
ગોઠણ સમો કે સાથળ સાથળ અને બહુ વધે તો
કેડ કેડ જેવડા થાય છે. પણ ગુજરાતમાં ભરૂચી
અને સુરતી, ઢુંમર, લાળંચો, ઘોઘારી, વાગડ, રોઝી,
એવી એવી જતોના કપાસ થાય છે. એના છોડ
તો કહે છે કે હૈયા હૈયા અને ગળા ગળા સમા
અને માથોડું માથોડું. કાઠ કાઠ તો માથોડા, ઢક
સવા સવા દોઢ દોઢ માથોડું મોટા થાય છે અને
આડા દોઢા ખૂબ ફૂલે ફાલે છે.

વણુનાં પાંદડાં તો જાણે એરંડાના પાનનો જ અણિકાર જોઇલો. એરંડાનાં પાન મોટાં હોય છે, અને કપાસનાં નાનાં હોય છે. એટલો જ ફેર. વળી લથેલી જેવાં પાંચ પાંચ પાંખડાંવાળાં હોય છે. અને થડ ઉપર અને ડાળાઓ ઉપર ત્રીણી છીણી માણસના જેવી રૂવાંટી હોય છે.”

૪

આ સાંભળીને વાલો બોલ્યો કે ઇ બધું તો હીક પણ તમે વણુનાં ફૂલ નહિ જોયાં હોય. જોયા જેવાં થાય છે. મલકમાં બધાયનાં ફૂલ ભલે હોય પણ વણુનાં ફૂલને કોઇ ના પહોંચે. એમાં તો ‘સોનું ને સુવાસ.’ બન્ને છે. તેની શોભા તો અપરમપાર છે. આપણા ગુરુ થાનવાળા નરસી ભગત પધાર્યા હતા તે કહેતા હતા કે ફૂલ તો વીણકા, ઔર ફૂલ કાયકા, દૂધ તો માઇકા ઔર દૂધ કાયકા.

આપણા મદિયા કપાસનાં ફૂલ તો ઘણું કરીને ખીળાં, લાલ કે સફેદ, એમ માંડ બે ત્રણ જાતના

રંગનાં દેખાય છે. અમારા વીરો ભાભો, રામ ભાભો, ગોવિંદ ભાભો, સાંગો ભાભો, જસો ભાભો, કરશન ભાભો, સાદુળ ભાભો અને દુદો ભાભો અડસદે તીરથની યાત્રા કરી આવ્યા છે, તેમાં વીરો ભાભો અને સાદુળ ભાભો તો હજી જીવતા હયાત છે. તે એક દિવસ કહેતા હતા કે દેશદેશનાં કપાસનાં રૂપરંગ જીદાંજીદાં હોય છે. અમે જત્રાએ નીકળ્યા એ ટાણે રસ્તામાં જ્યાં મળ્યું ત્યાં અમે વણનાં ખેતર જોતા લાટતા પણ તેની શું વાત કરીએ ? એની મજા નજરે જોયા વિના ન આવે. કાંઈ વણમાં ફૂલ ઘેરાંપીળાં કે આછાંપીળાં તો કાંઈમાં રેશમી લાલ તો વળી કાંઈમાં આછાં લાલ, એમ રંગરંગનાં ફૂલ જોવાનાં મળે. બસ જાણે ગલગોટાના ફૂલની ફૂલવાડી જોઈલો. એવું જ દેખાય.

આપણી ગામડી નિશાળમાં એક દિવસ મહેતાજીએ ખેતરમાંથી કપાસનાં ફૂલ મંગાવીને આપણને બધાને સમજણ પાડી હતી કે કપાસના

ફૂલને પાંચ પાંખડીઓ હોય છે અને તે દરેકમા નીચે કાળા છાંટ હોય છે. તે પાંચે પાંખડીઓ ભેગી મળવાથી આંખ જેવી દેખાય છે. એના ફૂલમાં ઘણાં પુંકેસર હોય છે. એના ઝીણા તાતણા જોડાઈ જવાથી હેડલે ભાગે થોડોક નળી જેવો આકાર બને છે. એ નળીની અંદર સ્ત્રીકેસર હોય છે. એમાં જે બી બંધાય છે તેને કપાસિયા કહે છે. અને તે બી ઉપર ઘોળા તાર વળગેલા હોય છે તે બે મળીને કપાસ કહેવાય છે.

૫

આ વાત થતી હતી તેમાં દેવશી તડ લઇને ખોલી ઉઠ્યો કે તમે કાઠએ એનાં જીડવાં ખાધાં છે ? ભારે સરસ ગળ્યાં સાકર જેવાં લાગે છે.

વણ મોટું થઇને પાકવાનું થાય છે તે પહેલાં પ્રથમ ફૂલ આવવા મંડે છે અને તે ફૂલ ખરીને ફળ બેસે છે. તે જ જીડવાં કહેવાય. એનો આકાર ગોળ ઈંડાં જેવો અને મથાળે અણીદાર

હોય છે. તેમાં ત્રણ કે ચાર શાડાં હોય છે. એ છાંડવું પાકીને જ્યારે તરડે છે ત્યારે એ શાડાં પહોળાં થઇને બકરીના લોળિયાંની જેમ કપાસ બહાર લબડી પડે છે.

કપાસનું ખેતર તરડે તે વખતનો દેખાવ જોયો હોય તો ગાંડાતૂર થઈ જઈએ. આખું ખેતર ઘોળું બાસ્તા જેવું લાગઠ દેખાય.

કપાસ તો મને યે વીંણતાં આવડે છે. પણ દાના ભાભાની દીકરી પાંચી ફેઈ અને હરજી આતાની દીકરી વલાઈ ફેઈ, ઇતો કાળો કોપ ગણાય. બહુ જ કપાસ વીણે છે. વહેલા મળસકામાં તો કાંપા વાળીને વીણવાં વળગી પડે, જાણે ગાય દોવા બેઠાં હોય એમ બે લાથે દોથા ભરી ભરીને કાંપામાં નાખતાં જાય. એમ બપોર થાય ત્યાં તો મણુ કપાસ વીણી નાખે.

પાંચી ફેઈને મેં પૂછ્યું કે એટલો બધો કપાસ તમે કેમ વીણી શકો છો ત્યારે ઈ કહે કે સવારમાં ઢાઢે પહેાર કપાસ વીણવાનું બહુ ફાવે; ઝાકળ ભર્યો

કપાસ મણુ થાતાં વાર ન લાગે. બગબગામાં સવારે જે કપાસ વીણાય તેમાં કીટી કચરો ચોંટે નહિ, અને ચોકખો ચણખ ઘોળો ફૂલ જેવો કપાસ વીણી લેવાય માટે ટાઢે પહોર જ કપાસ વીણવામાં મળ આવે છે.

આપણા મઠિયા કપાસનાં જીંડવાં ફાટીને કપાસ બહાર લબડી પડે છે, એટલે વીણવું શકે છે. પણ કેટલીક જાતના કપાસનાં જીંડવાં પાકે છે, પણ શટતાં નથી અને બીડાએલાં જ રહે છે. એટલે આવાં જીંડવાં છોડ ઉપરથી ઉસરડી લઇ ઘેર લાવી હાથ વતી ફેલવાં પડે છે.

ઝાલાવાડમાં કપાસની મોસમમાં ગરીબ માણસોને કાલાં ફેલી પૈસા કમાવાનું ઠીક સાધન મળે છે. જાણે યંત્ર જ ચાલતું હોય તેમ ઝપોઝપ કાલાના ચાર કે છ પાંખીયાંને ઉધાડી તેમાંથી કપાસ ખેંચી કાઢી જુદો રાખે છે. અને કાલાં જુદાં ફેંકે છે. તે કાલાં ઢોરને ખવરાવે છે.

ખેડૂતોને શીખામણ દેવા સાર રાજ્ય તરફથી તેમના માણસો રાજ્યમાં ફરતા ફરે છે. એવો એક માણસ એક દિવસ આપણા હાકરમંદિરમાં ઉતારેા કરી અને ગામના બધા ખેડૂતોને ભેળા કરીને કહેતો હતો કે:

કપાસને ધણું કરીને ગરમ હવા માફક આવે છે તેથી તે હંડા મૂલકમાં ઉગતો નથી. હિંદુસ્તાન, ચીન, અમેરિકા અને મીસરમાં કપાસ ધણો પાકે છે.

કપાસને કાળી જમીન સૌથી વધારે માફક આવે છે. કેટલાક જિલ્લામાં એવી જમીનને કપાસની જમીન કહે છે.

આણંદ કહે: પણ હું ગોપા? આપણો કપાસ તો મોતીના દાણા જેવો ઘોળો ફૂલ હોય છે. એવો જ બધા દેશોમાં પાકતો હશે કે કાંઈ મોળા પાતળો હશે ?

અરે ઈ તો ખેડૂતોને એમ કહેતો હતો કે આપણા દેશનો કપાસ સારો થતો નથી માટે

એમાં સુધારો થવાની જરૂર છે. પણ આખી દુનિયામાં જે કપાસ પાકે છે તે પૈકી પાકની ઉત્તમતામાં પહેલે નંબરે ઇજીપ્તનો કપાસ ગણાય છે. ત્યાંના નાઇલ નદીના કાંપવાળા પ્રદેશમાં કપાસનું વાવેતર થતું હોવાથી તેનું ૩ બહુ લાંબા રેસાનું અને સુંવાળું પેદા થાય છે.

કપાસની ઉત્તમતામાં બીજે નંબરે અમેરિકા છે. ત્યાં કપાસનું વાવેતર બહુ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવતું હોવાથી સુધારો થવા પામ્યો છે.

હિંદુસ્તાનમાં નર્મદા નદીનો પ્રદેશ કપાસના વાવેતર માટે બહુ અનુકૂળ છે. અને તેથી ત્યાંનો કપાસ રેસાની લાંબાઈ માટે તથા સુંવાળપ માટે પંકાયેલો છે. કપાસની જાતમાં હિંદુસ્તાન આજે ત્રીજે નંબરે છે.

કપાસની દરેક જાત તેના રંગમાં અને કુમાસમાં મજાતી નથી હોતી, સહેજસાજ ફેર હોય છે. જેમકે કાંઈ કપાસનો રંગ દૂધની તર જેવો સફેદ હોય છે, તો કાંઈનો ગળિયેલ ઘોયેલાં કપડાં જેવો

ઘોળો કે આકાશના રંગને મળતો હોય છે. વળી કાંઈનો બદામના રંગ જેવો એમ જુદા જુદા રંગો હોય છે. તેમ જ કુમાશમાં કાંઈ બરછટ, કાંઈ મુલાયમ એમ ફેરફારવાળો હોય છે. તેમ જ કાંઈ કપાસમાં કીટીકચરો પણ લળેલો હોય છે. આ ફેરફારના પ્રમાણમાં કિંમતમાં પણ વધઘટ રહે છે.

૭

કપાસ ખેતરમાંથી વીણાવીને ઘેર લાવ્યા પછી તેને ખોરીઓમાં ભરી ગાંઠે ચડાવીને મહુવામાં વેચવા લઈ જાય છે.

મહુવાના વેપારીઓ બહુ જખરા હોય છે. સાંજ પડે. કેટલીયે ખોરી કપાસ ગામડાંમાંથી આવતો હશે પણ મહુવાની રૂપીદમાં ઘડીકમાં ખપી જતાં વાર ન લાગે. જેટલો હોય એટલો હોઠ્યાં થઈ જાય છે.

મહુવાના વેપારીઓ કપાસ વેચાતો લઈને તેને જીનમાં પીલાવીને રૂની ગાંસડીઓ બાંધાવીને મુંબઈ મોકલે છે. એક ગાંસડી દસ મણની થાય છે.

મુંબઈના વેપારીઓ તો એથીયે જબરા લાગે છે. હજારો કે લાખો ગાંસડીઓ આંખના પલકારામાં ખપી જાય છે. અરે જેટલો હોય તેટલો માલ મુંબઈમાં સ્વાહા થઈ જાય છે. પણ કહે છે કે મુંબઈના વેપારીઓ એ રૂની ગાંસડીઓ અમેરિકા, જાપાન, વિલાયત અને બીજા દેશોમાં પરદેશ ધકેલે છે.

કેટલેક ઠેકાણે વેપારીઓ કપાસને જીનમાં ન મોકલતાં ઘર આગળ જ લોઢવાને સાર ચરખા મંડાવે છે. તેને ‘આઠ’ મંડાવો કહે છે.

ગોપો કહે: ‘મારા બાપુ કહેતા હતા કે જ્યારે આપણા દેશમાં જીન નહોતાં આવ્યાં ત્યારે આપણા માંયો લાભો, આણુંદ લાભો, રાણો લાભો અને દુદો લાભો ઘેર આઠ મંડાવતા.

એક આઠમાં ૨૦ થી ૨૫ ચરખા હારખંધ માંજા હોય અને તે ઉપર ચરખિયાં લજન લલકારતાં જાય અને ડાબા હાથે કપાસ એરે અને જમણા હાથે ચરખો ચલાવતાં હોય જેથી

કપાસિયા લોઢનાર ચરખિયાંના ખોળા પાસે પડતા જાય અને ૩ છૂંકું પડીને બીજી બાજુ નીકળતું રહેતું હોય એ દેખાવ નજરે જોનારને બહુ સુંદર લાગે છે.

ચરખા બે ત્રણ જાતના થાય છે. તેમાં કોઈ ચરખો એક માણસથી ચાલી શકે એવો હોય, તો કોઈને માટે બે માણસો જોઈએ છે. એ પ્રમાણે કામ પણ વધારે ઓછું થાય છે. આંધળું માણસ પણ ચરખા ઉપર કામ કરી શકે છે.

૮

વાલો કહે: તમે તો બધા અસલની વાતો સંભારીને કરો છો. પણ ભાયડે ગયે વરસે જ શિયાળામાં ચરખામાં કપાસા લોઢાતો નજરોનજર જોયો છે.

ખેતરમાંથી વીણેલો કપાસ તો જીવારના લોથા જેવો પેશીબંધ લૂમખાં જેવો હોય છે. તે એવો ને એવો લોઢી ન શકાય માટે તેને પ્રથમ તો તડકે ખૂબ તપાવે છે, પછી કપાસમાંથી બે ત્રણ બથ

ભરીને વાંણ ભરેલા ખાટલા ઉપર નાખે છે. અને એ માણસ સામસામા ઊભા રહીને તલવાર જેવી તલખાવળાંતી લાંબીલાંબી સોટીઓ લઇને પછી એ કપાસને માંડે છે જૂડવા. એક, એ અને ત્રણ વખત એમ ફેરવી ફેરવીને બધો કપાસ જૂડી નાખે છે. એટલે કપાસનો દાણેદાણો છૂટો પડી જાય છે. અને કપાસમાં જે કચરો ભળેલો હોય તે પણ બધો ખાટલા નીચે ખરી પડે છે. આવો નરમ થયેલો કપાસ હજી તો ગરમાગરમ હોય ત્યાં જ તેને ચરખામાં લોદવા માંડે છે.

૯

કપાસની પેશીમાં વચમાં ઝીણાં ઝીણાં બિયાં અને ચારે કોર ઘોળું ઘોળું ૩ ચોટયું હોય છે. એ બિયાંને કપાસિયા કહે છે. જેમ કપાસના ફૂલોના રંગમાં ફેરફાર હોય છે, તેમ આ કપાસિયાના રંગમાં પણ ફેરફાર હોય છે. કપાસની જતો પ્રમાણે બિયાંનું કદ પણ નાનુંમોટું હોય છે. કોઈ બિયાં

રાખોડી રંગનાં હોય છે તો કોઈ લીલાશ પડતાં હોય છે. વળી કોઈ કાળા રંગનાં હોય છે. તેમાં કોઈ પોચાં અને કોઈ સહેજ કઠણુ હોય છે. કપાસની કોઈ પેશીમાં ગિયાં છૂટાંછૂટાં હોય છે તો કોઈ પેશીમાં વચ્ચોવચ્ચ એક સામટાં દેરડી આકારે ચોંટીને રહેલાં હોય છે. અને ચારેકોર ૩ ચોંટેલું હોય છે.

આપણા દેશમાં તો કપાસિયાનો ઉપયોગ વાવ-વામાં અને દોરના ખાંણખૂટણમાં થાય છે. એક દિવસ નારણુ ભાભો કહેતા હતા કે. ધરના ખેતર-માંથી સારો સારો કપાસ વીણીને લાથચરખામાં લોદીને જે ગિયાં તૈયાર કર્યું હોય તે ગિયાં જીનના કપાસિયા કરતાં સાંઈ ગણાય છે. દૂઝણું દોરને કપાસિયાનું ખાંણ મળે તો તેનાં પયમાખણ વધે છે. તથા કપાસિયાને ઘાણીમાં પીલીને તેલ કાઢે છે. અને તેના ખોળનું ખાતર કરે છે.

વળી એમ પણ કહેવાય છે કે વિલાયતમાં ઑલીવ તેલને બદલે કપાસિયાનું તેલ ખાવામાં વાપરે

છે. તથા સાબુ અને મીણબત્તીઓ પણ કપાસિયાના તેલમાંથી બનાવે છે તેમજ ફેનોગ્રાફ વાળની થાળીઓ બનાવવામાં પણ કપાસિયાનું તેલ જ વાપરે છે.

ગોપો કહે: ઈ બધું તો ઠીક પણ રૂની વાતો જાણ્યા જેવી છે. ડુંગર ગામમાં માસ્તર રણછોડ નારીગરા રહે છે. ઇ બહુ ભણેલા છે. સારા નરસા રૂની પારખમાં અને નામાઠામાં ફીટ છે. ઇ કપાસની મોસમમાં મુંબઈની રૂના વેપારીની પેઢી વતી વરાડ જિલ્લામાં ઉમરાવતી આકાલામાં મેનેજર તરીકે રૂની ખરીદ ઉપર પાંચછ મહિના રહી આવે છે. જેથી તેને રૂનો અનુભવ સારો છે.

મારા લાખા કાકાના લગનમાં અમે ડુંગર ગયા ત્યારે એને રૂણિયે બેસવા ગયા હતા, તે વખતે એ રૂના વેપારની વાતોએ એવા ઉધડ્યા કે જાણે બેઠા બેઠા સાંભળ્યા કરીએ. તેમણે તો રૂની થડથી માંડીને

વાત આદરી કે. અરબી લાપામાં રૂનું નામ કુટન છે. તે ઉપરથી અંગ્રેજી નામ કોટન આવ્યું હશે. સાધારણ રીતે દુનિયાની બધી બજારોમાં ૩ વેપારની બહુ ઉચી ચીજ ગણાય છે.

રૂની ઘણી જાતો આવે છે. તેમાંથી નીકળતા તારની લાંબાઈ મજબૂતાઈ અને ચળકાટ ઉપર તેની કિંમતનો આધાર રહે છે. તાર જેમ લાંબો તેમ તેની કિંમત વધારે ઉપજે છે.

આખે સરવાળે દુનિયાની કુલ નીપજ દર વરસે ચારસો રતલની એક ગાંસડી એવી અઢી કરોડ ગાંસડી ૩ પાકે છે. તેમાંથી દોઢ કરોડ ગાંસડી એકલા અમેરિકામાં પાકે છે. એટલે દુનિયામાં રૂના પાકના જથ્થામાં આજે અમેરિકાનો સૌથી પહેલો નંબર આવે છે. બીજો નંબર હિંદુસ્તાનનો આવે છે. તેની નીપજ દર વરસે પચાસ લાખ ગાંસડી ગણાય છે. અને ત્રીજો નંબર ઇજિપ્તનો ગણાય છે. બાકીનું બીજા દેશોમાં મળીને પાકે છે.

ગોપો કહે: આજે રૂની વાતેવાતમાં હીક સાંભરી આવ્યું કે મારી મોતી બેનનું આણું વળાવવાનું હતું તે દિવસ શુંદરણીથી આણું શીવવા દરજી ડાયો ભાભો અને તેમનો દીકરો દરજી અમારે ઘેર આવ્યા હતા. એટલે ગાદલું અને ધડકીમાં રૂ ભરવા સાર અમરતવેલથી અમે વલી પીંજરાને તેડાવ્યો હતો. આપણે તો તેની પીંજવાની લાથ-ચાલાકી બેઠ લીધી. શું એની ચપળતા? પીંજણની તાંત ઉપર ઘોડાનો રણકાર સાંભળીને બે ઘડી સ્થંભી જવાનું મન થઈ ગય. પીંજણ ચાલતી વખતે દૂધ જેવા સફેદ રૂની ઉડતી પૂમ અને છૂટા થઈ જતા રૂના ધરજ જેવા પોલ તો જાણે વરસવા આવતાં વાદળાં જેવું જ લાગે. આવો હોશિયાર પીંજરો હતો તોપણ મારા બાપુને એનું પીંજણું ન ગમ્યું, અને કીધું કે અસલના પીંજરા જેવું હવે આજકાલના પીંજરાએને પીંજતાં જ નથી આવડતું, કેમકે હવે તો દેશમાં

ઠેરઠેર કાંતવા પીંજવાની મિલો થઈ એટલે રેંટિયા ઉપરનું કાંતણું નરમ પડી ગયું, એટલે કાંતણાના ખરનું હવે કોઈ પીંજવતું નથી. પણ હવે તો ગાદલાં ગોદડાં ભરવા સારૂ જ પીંજવાને પીંજરાને બોલાવે છે. એટલે પીંજરાઓ પણ અસલના જેવું પીંજણું ભૂલી ગયા છે. કાંતવાની મિલોમાં તો રૂમાંથી પૂણી બનતાં સુધીમાં જુદાજુદા ઘણા સંચાઓ વાપરવા પડે છે. પણ હાથપીંજણમાં તો એક પીંજણુ વડે જ પૂણીનો પોલ તૈયાર થઈ શકે છે.

૧૨

સારામાં સારું કેમ પીંજે છે તે અમે મહાત્મા ગાંધીજીના માણસના હાથે પીંજતાં નજરે જોયું છે. એ તમને કહી દેખાડું તે સાંભળો.

ચરખામાં લોઢાણેલું કીટીકસ્તર વિનાનું ૩ લઈને પીંજણના મોઢા આગળ સરકટની બનાવેલી સાદડી ઉપર ગોઠવે છે.

પછી ડાબા હાથમાં પીંજણની દાંડી પકડી અને તેની સામે જ રહેલા તાંતના ભાગ ઉપર જમણા હાથમાં પકડેલો ગોટીલો ચલાવે છે.

મોટી પીંજણમાં ૩ દરેક વખતે પાશેર જેટલું અને નાનીમાં અઘોળ જેટલું લે છે.

પ્રથમ પહેલે ફટકે તાંત ૩ની થડીમાં અથડાઈને પોતાથી ઉપડે તેટલું ૩ ખેંચી લાવે છે. અને બીજો ફટકે આણેલું ૩ ખૂલી જઈ રેશા આકારે જીડુંજીડું થઈ પડે છે. ફરી એ જ ૩ને ફટકાવવાને ઉપાડી લેવામાં આવે છે અને પાછું ખૂલેલું પાડી દેવામાં આવે છે. આમ ત્રણ ફટકે ૩ના ગડકા મટી રેશા બને છે. કરોળિયાની જાળ માફક એકબીજાને વળગેલા રેશાઓને પૌલ કહે છે. આ પૌલ હેઠળ લખેલો કાગળ મૂકીએ અને વાંચી શકાય તે સુંદર પૌલ થયો કહેવાય. જો કપાસ કાચો એટલે ફૂટવા દીધા સિવાય વીણવામાં આવ્યો હોય તો ૩માં કુમળા રેશાનું પ્રમાણ વધી પડે છે તેને લઈને તેવા રેશાઓનું તાંતના મારથી

ગૂંચળું વળી જાય છે. આ ગૂંચળાઓને કણી કહે છે. કણી પડ્યા પછી પણ જો તેને પીંજવામાં આવે તો ફાટેલા દૂધની જેમ પૌલ શરીરને ફેદાફેદા થઈ જાય છે.

પૂણી બનાવવામાં પણ એક કળા છે. એ ભાઈ પૂણી વણવાની તૈયારી કરતાં કરતાં બોલ્યા કે ૩ પીંજાઈને તૈયાર થાય તેને પૌલ કહે છે. આ પૌલને લાકડી વડે ઉપાડીને સ્વચ્છ જગ્યામાં અથવા સાદડી ઉપર મૂકી દેવો. હાથ વડે ઉપાડતાં દબાઈ જવાનો સંભવ છે. હાથનો મેલ કે બેજ પણ તેને લાગવો જોઈએ નહિ.

પૌલને વધારે વખત પડી રહેવા ન દેતાં તરત તેની પૂણી બનાવી લેવી જોઈએ. વધારે વખત પડી રહેવાથી તેમાં હવાની ભીનાશ દાખલ થાય છે. તેથી તે બેસવા લાગે છે અને તંતુ અમળાઈ જાય છે.

હવે જુઓ લાકડાના બાજોડ ઉપર કે પથરની લાદીના ઢુકડા ઉપર સળી વડે રૂનો થોડો પોલ ઉપાડીને તેને એક સરખો લંબચોરસ પાથરવો ને પછી સેડ પડતો સળીનો ભાગ ૩ ઉપર રાખી ડાબા હાથે સળીનો જડો છેડો પકડવો અને ફરતો રહે તેવો ઢીલો રહેવા દધને જમણા હાથની હથેળી વડે રૂનો વીટો વાળી દેવો. સાફ ન વળેલ હોય તો ફરી પોચો હાથ તે પર ફેરવી જવો. પછી તેને જમણા હાથથી દબાવીને તેમાંથી ડાબા હાથ વડે સળી ખેંચી લેવી. એ રીતે પૂણી બને છે.

પૂણી બહુ જડી ન બનાવતાં જરા પાતળી અને બહુ લખડતી ન રહે એટલી જ લાંબી બનાવવી જોઈએ, તેમ તે બહુ પોચી પણ નહિ અને સખત પણ નહિ હોવી જોઈએ. સારી પૂણી હોય તો કાંતવાનું બહુ ગમે છે.

૧૪

ભગવાન બોલ્યો કે તું પ્રાણીની વાત કરે છે પણ આપણા ગામના લખમણુ ભરવાડ ઉનાળામાં

બકરાંને કાતરીને પછી તેના વાળને સાફસફ કરી પૂણી જેવું પણ લાંબું લાંબું પાણી ભરવાના સિચણિયા જેવડું લાંબું કરી તેનું ગુંડલું વાળીને પછી બકરાં ચારવા જતી વેળા એક લાથમાં એ ગુંડલું નાખતા જાય છે. અને પછી સીમમાં જઈને એક કાખમાં લાકડીનો ટેકો દબને ઊભા ઊભા દુલ્હા લલકારતા જાય અને પછી ખાટલામાં ભરવાનું વાંણ થાય એવો જડો દોરો ગુંડલામાંથી ખેંચી કાઢીને વળ ચડાવતા જાય અને પછી શેનીક ઉપર વીંટતા જાય. એ સાંભળી રામજી વચમાં બોલ્યો કે એને ફેરણી અથવા તો તકલી કહે છે. કંતાઈ રહ્યા પછી એવા બગ્ગે તાર ભેળા કરીને તેનો દડો કે શીંડલું બનાવે છે અને પછી તે તારોને અવળો વળ દબ તકલી ઉપર વીંટતા જાય છે. એટલે ખાટલામાં ભરવાનું વાંણ બને છે. બકરીના વાળનું વાંણ બહુ સારું થાય છે.

દેવશી કહે : લખમણુ ભરવાડ તો ખાટલાનાં વાંણ થાય એવું જડું કાંતે છે. પણ આપણા

ભાભા રણછોડ પટેલ તો શીરકી ઉપર બિન કાંતે છે કે તે જોઈને બે ઘડી તખ્ત થઈ રહીએ. બિન કાંતવામાં બહુ હોશિયાર છે. એક વખત મહુવાના ન્યાયાધીશ સાહેબને ધાબળો થાય એટલી ઝીણી શિવણિયા દોરા જેવી એકધારી સરસ બિન કાંતી આપી હતી તે મેં નજરે જોયું છે. ડેલીમાં બેઠાં બેઠાં ડાયરામાં વાતો કરતા જાય અને બિન કાંતતા જાય. પણ એનું ધ્યાન તો ન્યાનું ન્યાં જ લાગ્યું હોય.

આ બધી વાત વાલો ધ્યાન દઈને સાંભળતો હતો તે ઊંઘમાંથી જાગી ઊઠ્યો હોય એમ બોલ્યો: એલા હા માણું. ગયા શ્રાવણ મહિનામાં આપણા ગામના પૂંજ મહારાજ ઘોળી ફૂલ જેવી પૂણી લઈને તમે કહો છો એમ જ કાંતતા હતા. પછી મેં એને પૂછ્યું કે ગોરબાપા આ શું કરો છો ? ત્યારે ઈ કહે અમારે બજેવમાં જનોયુ બદલવા સાર નવયુ જનોયુ તૈયાર કરવી જોઈએ. એટલે સૂતર કાંતું છું. એ સૂતરની જનોઈ બનાવતી

વખતે મંત્ર ભણુવા પડે એટલે હાથનું જ કાંતેલું
પવિત્ર સૂતર જોઈએ. ખીજું અમારાથી ન વપરાય.
હવે આ થોડા દિવસમાં બજેવ આવી એટલે ઝટપટ
કાંતીને જનોય ઠરડી લેવી છે.

આ વાતો સાંભળીને આણંદ બોલ્યોઃ એલા
આ કામ તો શીખ્યા જેવું લાગે છે, કેમકે બધાને
આવડે એવું લાગે છે. અને આપણે દોર ચારવા
જઈએ ત્યાં પણ તકલી તો સાથે લઈ જવાય પણ
એ તકલી કેમ બનાવવી એ જાણી લીધું છે ?

વાલો કહેઃ એહો એમાં શું મેખ મારવી છે ?
ઈ તો સહેલું અને સડ છે. મેં બરાબર જોઈ લીધું
છે. તે હું તમને કહું તે સાંભળો. આઠથી દસ
આંગળ લાંબી વાંસની એક સેડ પડતી સળી નીચેના
ભાગમાં સાધારણ સ્લેટપેન જેટલી જાડી રાખીને
તેમાં ફૂટેલી સ્લેટની એક ચકરડી બેસાડી દેવાથી
તકલી તૈયાર થાય છે. સ્લેટનો કટકો ન મળે
તો ઠીંકરાનો કટકો ચે ચાલે. ઉપરનો છેડો પાતળો
જાણીદાર રાખવો જોઈએ, ને ચકરડી બરાબર

અને ગોળ તેની વચ્ચેનું કાણું ખરાબર ગોળ મધ્યમાં જ કરીને સળીમાં બેસાડવી જોઈએ. નહિ તો તકલી ખરાબર ફરે નહિ ને સૂતર એકસરખું કાંતી શકાય નહિ.

તકલીમાં ઉપરના છેડાની અંદર આંકડા જેવી ખાંચ રાખવી પડે છે. તે દોરે લપસી ન જાય ને તેમાં અટકાઈ રહે એ જ તે ખાંચાનો હેતુ હોવો જોઈએ.

૧૫

આ તકલી વિષેની વાત કરમશી મૂંગો મૂંગો સાંભળતો હતો. તે બોલ્યો: કે તમે ઈ બધા ગોટા વાળો છો પણ તકલી ફકલી એ ‘ઉલકે દાન બોલવાય’ ધરેરાટ કરતો રેંટિયો ફરતો હોય અને આખો દી કાંત્યું હોય તો ધબ દધને પાંચ કોકડાં સૂતર તો રમતાં રમતાં કાંતી નખાય. પણ મનમાં એક કૌતક ઊભું થાય છે કે પહેલ પ્રથમ ઈ રેંટિયો કાણે બનાવ્યો હશે ? એ સાંભળીને આણુંદ

કહે: ઈ આપણે શું જાણીએ? ઘરડાં ડોસાંને ઈ બધી ખખર હોય, પણ કહે છે કે આખા દેશાવરમાં બધે આપણા ગામના રેંટિયા જેવા જ હોય છે. ક્યાંક ક્યાંક થોડો ફેરફાર હોય છે. પણ રેંટિયાનો વળોટ તો બધે એક જ સરખો હોય છે.

રેંટિયો અસલી છે. પણ હવે તો અમદાવાદ અને મુંબઈમાં સૂતર કાંતવાની મિલો પાર વિનાની ઊભી થઈ છે. અરે હમણાં તો મહુવામાં યે સ્ટેશનની સામે જ મુંબઈના એક શેઠિયાએ સૂતર કાંતવાની મિલ શરૂ કરી છે. સવારના પહોરમાં બગબગામાં મિલનો પાવો થાય અને માણસ બાપુ ને ભાપુ દુંગે ને દુંગે દોદો વાટે મિલમાં જાય. ભાગ્યું પણ ઈ મિલમાં નકરું ઢેડ અને ઝાંપડું જ ધાસે. અમે એક દિવસ મિલ જોઈ આવ્યા પણ એમાં તે કામ કરવું કેને સોરવે? નકરો બપોરો થાય. વા તો એક સળીએ ન સંચરે, સવારથી તે સાંજ સુધી ઊભા ને ઊભા પગ વાળીને એક ઘડી બેસવાનું યે ન મળે અને નકરી રૂની ઝણ

ઊડે ! ઝણુ ઊડે ! અને મિલમાં કાણુ જાણુ શું
યે હશે પણુ બહુ જ ગંધાય.

પણુ મિલમાં કરામત ઘણી હોય છે. ઇ
જોઈને બે ઘડી લાન ભૂલી જઈએ, બધું કામ
યંત્રથી જ ચાલે. માણસ તો માત્ર એમાં ઓડાંની
માફક ઊભું ઊભું બસ જોયા કરે ને ત્રાગડો તૂટે
તે સાંધે અથવા કોકડું ભરાય એટલે તરાક ઉપરથી
ઉતારી લઈ અને બીજું મૂકે. મિલના અને આપણા
રેંટિયામાં બહુ ફેર, આડાં ગાડાં વહાં જાય. જમીન
આસમાન જેટલો ફરક લાગ્યો. એને તે- રેંટિયો
કાણુ કહે ? બસ એનું નામ તો સંચો પાડ્યું છે
એ જ ઠીક છે. એક સંચામાં એક સામટી બસો-
અઠીસો ત્રાક હોય. એવા તો કેટલાયે સંચા હારબંધ
ફરતા હોય. પણુ એ અઠીસો ત્રાકનો એક સંચો
ચલાવવામાં માંડ એક બે માણસને બાર બાર આના
કે રૂપિયો રૂપિયો મળુરી મળતી હશે. એ રીતે
જો આપણે અઠીસો રેંટિયા ચલાવવા હોય તો
અઠીસો માણસોને ચાર ચાર આના મળુરી મળી

શકે. વળી મિલ બધાના ધરમાં ન માંડી શકાય. અને રેંટિયો તો ઘેર ઘેર સાબદો થઈ શકે, અને કોઈ પણ સ્થળે અને મોજમાં આવે તે વખતે રેંટિયો ચલાવી શકાય, એટલે મિલ થઈ અને રેંટિયો ભાંગતો ગયો. ત્યારથી કુદરતી જીવન હજીવું ચાલ્યું. અને દેશનાં તંદુરસ્ત માણસો કૃત્રિમ જીવનનાં ભોગ બનીને તેમનાં શરીર ધસાતાં જઈ દહાડે દીએ શક્તિહીણ થતાં બચ. છે,

૧૬

આપણા ધરમાં બાપુ રેંટિયે સૂતર કાંતે છે પણ ઈ તો સાચું કહેવું પડશે કે સૂતર કાંતવામાં કણબી વરણની બાપુને કોઈ ના પહેંચે. તેમાંયે અમરત-વેલવાળા ભીમા કાકાની બહેન અવલકોઈ અને સાજણાવાવના મેઘજી પટેલની વહિ દૂધી પટલાણીનું સૂતર તો જેને માથે કુંમકું. બહુ જ સારામાં સારું ગણાય. જાણે કાઠા ધઉંની એકધારી ગોળાકાર સેવ વણી હોય એવું જ જોઈ લેા અને ઝીણું તો

એવું કે ચોક્ષળ વણાવવો હોય તોયે ખુશીથી વણાવાય.

આવું સાઈ સૂતર કાંતવાની હાથરોટી કેમ આવે ? તે મેં એક દિવસ અવલોકેષને પૂછી જોયું હતું. ત્યારે તેમણે કીધું કે પહેલું તો એ કે સૂતર જાડું ઝીણું નહિ પણ એકસરખું હોવું જોઈએ. બીજું તે શીસું ન હોય તેમ કડક પણ ન હોવું જોઈએ. કોકડું કઠણ. વીંટતાં ખેંચાઈ આવે ત્યારે શીસું કંતાય છે એમ જાણવું અને તાર ઢીલો મૂકતાં ગૂંછળું વળી જાય અને ખેંચતાં ઝટ સીધો ન થાય તો કડક સમજવું. ત્રીજું સૂતર વીંટીને શરીવાર તાર કાઢતી વેળા ધણાને લાથે એકાદ તસુ જેટલું જાડું સૂતર ફેરે ફેરે રહી જાય છે, આથી લગભગ અડેક વારે એક બે ઇંચ જરા જાડું ને વળ વિનાનું સૂતર આવ્યા કરે છે. તેટલો ભાગ નખજો રહે છે, એટલે તે સૂતર વણવામાં નખળું પડે છે. માટે સંભાળ રાખીને કાંતવામાં આવે તો સૂતર સાઈ કંતાય છે.

તરાક ઉપર સૂતરનું કોકડું ભરાઈને તૈયાર થયું હોય તેને ફાળકા ઉપર વીંટી લેવામાં આવે છે. ફાળકો તો નાનું છોકડુંએ ઓળખે એવો હોય છે. સાગના લાકડા કરતાંયે વાંસનો ફાળકો વધારે ફાવે. ફાળકાનો ઘેરાવો ચાર ફૂટનો હોય છે. મિલમાં ફાળકાનો ઘેરાવો દોઢ વારનો હોય છે. મિલના ફાળકાના એંશી આંટા એટલે ૧૨૦ વારની એક લગ થઈ, અને એવી સાત લગો ભેગી કરે એટલે ૮૪૦ વાર લંબાઈ થાય. તેને એક જગ કહે છે. એક રતલમાં એવી જેટલી જગો તોલમાં આવે તેટલા નંબરનું સૂતર ગણાય. દાખલા તરીકે ૮૪૦ વાર લંબાઈની દસ જગો એક રતલ તોલમાં થઈ તો તે સૂતર દસ નંબરનું ગણાય.

આખા દિવસમાં ચાર કે પાંચ જેટલાં કોકડાં ભરાય એટલાં એક જ ફાળકા ઉપર પાસે પાસે ચડ

ઉતર વીંટી લે છે. સાંજ પડે એટલે શાળકા ઉપર વીંટલા સૂતરને કુંકારે છે. મોઢામાં પાણીનો કોગળો ભરીને એક શેડમાં નહિ ઉડાડતાં ઝીણાં ઝીણાં વરસાદનાં ફેરાંના રૂપમાં તે ઉડાવવામાં આવે છે. જેથી તેની બીનાશ સૂતર ઉપર પથરાઇને વળને જમાવી દે છે. પછી એ શાળકાને આખી રાત ધરના નેવા ઉપર અથવા એવી છૂટી હવામાં મૂકી રાખે છે. એટલે સૂતર ઉપર ઝાકળ પડીને સૂતર રીઢું અને મજબૂત થાય છે. સવારે તેને શાળકા ઉપરથી ઉતારીને જુદી જુદી છગો અથવા આટલા બનાવી વળ દઇ સાચવીને મૂકી રાખે છે. સૂતરને માટે આટલી મહેનત કરે છે. ત્યારે માંડ ચોશાળ વણાવા જેવું સાંડું થાય અને એ બધી મહેનત સરવું માણસ હોય એ જ કરી જાણે. ખીજાં તો ભલેને મથ્યાં કરે તોપણ ગોથાં ખાધા જ કરે.

બાર મહિના કાંતીને ભેગું કરી રાખેલ સૂતર-માંથી એકસરખું સાંડું તારવીને જુદું કાઢે છે અને

તેના શીવણિયા દોરા બનાવે છે. કેમકે ખેડૂતનાં બગાડાં લૂગડાંમાં વિલાયતી આટલીનો દોરા ટકી શકતો નથી. વિલાયતી આટલીઓ લાગે છે તો ઊજળી દૂધ જેવી સફેદ પણ તેનો દોરા કસ વિનાનો ગણાય છે. એવા દોરાથી સાંધેલ કે શીવેલ લૂગડું પહેરીને અમથું જરા આળસ મરડ્યું હોય તોયે પટોપટ બધા ટેલા તૂટી જઈ લૂગડું ઉખળમાળા જેવું થઈ જાય છે. માટે આપણા ધરવણાઉ લૂગડામાં તો ઘેર જ દરડીને બનાવેલ શીવણિયો દોરા ગાઢ બીલે છે, પણ એ દરડવાનું કામ સહેલું નથી. તેલ પી અને એરંડિયું નીકળે એવું વસમું છે.

ગોપો કહે: મારાં ધરડી બા કેમ દરડે છે તે હું તમને કહી બતાવું. પ્રથમ તો બે આટલાને એક ફાળકા ઉપર થોડા થોડા છેડા રહે એમ ચડાવે છે. પછી બેઘમાંથી અકેકો તાર લઈ ભેગા કરીને તેનો એક દડો તૈયાર કરે છે. પછી એ દડાને આખી રાત પાણીમાં પલાળી રાખે છે બીજો દિવસ સવારમાં દરડવા બેસે છે.

હરડતી વખતે રેંટિયાની માળને એક આંટી નાખી ત્રાક ફેરવવામાં આવે છે એટલે તે ત્રાક ઊંધી ફેરે છે. તે ઉપર સૂતરને વળ ચડાવવાથી હરડાય છે.

સૂતર જ્યારે હરડાય છે ત્યારે તેનો કેટલોક વળ ઓછો થાય છે. તેથી જો સૂતર વળદાર ન હોય એટલે કે પોચું કંતાયું હોય તે સૂતરને હરડવામાં આવતાં તેનો દોરો સારો બનતો નથી કેમકે તેમાં વળ ઉખળવાપણું હોતું નથી તેથી ઉલટો લાગતાં આમજો બેસતો નથી ને દોરો ઢીલો રહે છે. તેથી એમ થયું કે હરડવાનું સૂતર ખૂબ વધારે વળવાળું જોઈએ. એટલે કે આકડું સૂતર હોય તેમ સાડું ગણાય. તે હરડાય છે ત્યારે તેનો વળ થોડો ઓછો થઈને વધારે પડતો વળ નીકળી જાય છે. અને આમજો સરખી રીતે બેસીને શીવણિયો દોરો કડક અને કસદાર બને છે.

સારા સૂતરમાંથી જેમ શીવણિયા દોરા હરડાય છે તેમ નબળું પાતળું સૂતર હોય તે પણ ઘણા

ખપમાં આવે છે. કોઇ શીખાઉ માણસનું બહુ પાતળું સૂતર હોય તો તેનાં રાંઢવાં કે દોરડાં બાંગીને નાડાં, રાશ, છોટિયા, બંધિયા, કોસવરતાં, બળદનાં જોતર, મોરડા, નાથ, શીંકાં, શીંકીઓ ખાટલામાં ભરવાનાં વાંણુ, નાડીઓ, રૂપિયા ભરવાની વાંસળી, બટવા, એમ નાનીમોટી ધણી રકમો બની શકે ઉપર ગણાવ્યાં તે બધાં વાનાં, ભીંડી, શણુ, કેતકી ચામડાની વાધરી વગેરે રેસાઓમાંથી પણ બની શકે છે. તોપણ એમાં સૌથી સરસ સૂતરનાં ટકાઉ અને સુંવાળાં બને છે.

૨૧

બહુ સૂતર પણ જો તે એકધાંડું વળદાર અને સાંડું હોય તો તેમાંથી પાટી અને શેત્રંજીઓ વણાવી શકાય. કહે છે કે જોલખાનામાં કેદી પાસે પાટી અને શેત્રંજીઓ વણાવે છે તે બહુ મજબૂત થાય છે. કેટલાક ગામમાં તો રાવળિયા જોગી એ કામનો તો પાટી વણવાનો

ખાસ ધંધો મનાય છે. અમે એક દિવસ દીવાળીનું હટારણું વહોરવા મહુવે ગયા હતા. અમારે પ્રથમ ઘી આપવા ઘીના વેપારી પોપટ શેઠની દુકાને જવું હતું. પણ મોટા શહેરના અટપટા રસ્તામાં ભૂલા પડ્યા. અને જોગી શેરીમાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં તો ઘરેઘરમાં લાગઠ પાટી અને દોરડાં વણવાનું કામ થતું જોયું. એક છોકરો બેઠો બેઠો પાટી વણતો હતો તેને પૂછી જાતાં અમને સમજાવ્યું કે સૂતરના ૩ થી ૬ તાર લઈ તેને દરડીને તાણાવાણા માટે તૈયાર કરે છે. સૂતર શીસું હોય તોપણ વધારે તાર એક સાથે દરડાવાથી છેવટનો દરડેલો તાર મજબૂત થાય છે. પાટીમાં અમુક જાતનું સૂતર વાપરવું એવો કાંઈ મેળ નથી. ઇ તો હલકી ભારે, જાડા પાતળી, પહોળી કે સાંકડી જેવી બનાવવી હોય તેના ઉપર આધાર હોય છે. મિલનું છ નંબરનું ત્રણ તારી સૂતર પાટીમાં વધુ વપરાય છે.

એક ઢાલિયામાં થાય એટલી પાટી ૧૫૦ હાથ લાંબી અને વજનમાં ૫ થી ૮ શેર સુધી હોય છે.

એકસરખું સાઈ સૂતર હોય તેમાંથી હાથ-
 સાળ ઉપર લૂગડું વણાય છે. આપણા ગામમાં
 દેઢ વણુકર સામંત લાભો બહુ સારાં વેળાં વણતા.
 હાથની સાળ એ તો એના ઘરની શોભા ગણાય.
 એ વણતા હોય અને ઘર પછવાડેથી આપણે
 નીકળ્યા હોઈએ તો બે ઘડી ઊભા રહી સાંભળવાનું
 મન થાય. સાળમાં આમથી તેમ ફેંકાતા કાંદલાનો
 કુંકુ નીકળતો અવાજ આકાશમાં ઊડતાં પંખીની
 બોલતી પાંખોના જેવો જ સંભળાય.

ગુંદરણી વાળા સામત દેઢને મેં પૂછ્યું હતું કે
 સૂતરમાંથી લૂગડું કેમ વણાતું હશે? ત્યારે ઇ કહે
 કે સૂતરમાંથી પ્રથમ તાણો બનાવાય છે. પછી તે
 તાણાને પાણીમાં પલાળી થોડુંક ઘોંકાવી અને બે
 દિવસ પલાળીને પાકું કરે છે. એ પાકા થયેલા
 સૂતર ઉપર બાજરી કે જીવારના લોટની કાંજી
 ચડાવાય છે. અને તે પછી સાંધ કરીને સાળ
 ઉપર ચડાવી વાંણો નાંખવા માટે નાની કોકડીઓ

ભરીને કાંઠલામાં નાખીને પછી વણવું શરૂ કરે છે.

રામજી કહે: મહુવામાં ગાંધી મહાત્માના માણસો કોઈ કોઈ વખત ખાદી વેચવા આવે છે એ જોઈને મને વિચાર થાય છે કે મહાત્માજીને ખીંતે કોઈ ધંધો નહિ અને ખાદી અને રેંટિયો ચલાવવાનું જ કેમ સૂઝ્યું હશે ?

ગોપો કહે: ઓહો. ઇ બધી વાતો આપણે સમજ્યા નથી ત્યાં સુધી આપણો અવતાર એજે ગયો જાણીને. હુંયે નહોતો જાણતો પણ મારા કુવા મહાવજી નારીગરાને તમે ઓળખતા હશે. તે સાબરમતી સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં ગાંધી મહાત્માની ભેગા રહેલા છે. અને ઇ તો લૂગડાંયે બધાં ખાદીનાં જ બળદની ઝૂલ જેવાં જડાં પહેરે છે. અને ખીંતએને કહે છે કે જો માણસો સમજીને પહેરવા માંડશે તો સાફ છે, નહિ તો એવો એક જમાનો આવશે કે બધાએ ખાદીનાં જ લૂગડાં પહેરવાં પડશે. તેને વાતો પણ ખાદીની બહુ ગમે

છે. એટલે મેં રામજીની જેમ તેને એક દિવસ પૂછી જોયું કે ગાંધી મહાત્મા ખાદી પહેરે છે અને બધાને પહેરવાનું શું કામ કહે છે ?

મેં આટલું જ પૂછ્યું. ત્યાં તો તેમણે મને ઘણી વાતો સમજાવી કે ગાંધી મહાત્મા તો આપણા દેશનાં બધાં માણસોને પોતાનાં ભાઈભાંડું જેવાં ગણે છે. એટલે બધાં સુખી તો પોતે સુખી અને બીજાં દુઃખી તો પોતે પણ દુઃખી એમ માને છે.

હાલમાં આપણા દેશમાં ધંધા રોજગાર ભાંગી ગયા છે. અને દહાડે દીઁએ આપણો દેશ ગરીબ થતો જાય છે. તેનો વિચાર કરતાં તેનું મૂળ કારણ એમને જણાયું કે આપણા દેશમાંથી સૌથી વધારે પૈસો કાપડ ખરીદવામાં પરદેશ જાય છે. લગભગ દર વરસે સાઠ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ પરદેશમાંથી આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે હાલમાં મુંબઈના વેપારીઓ ભારત આપણો કપાસ પરદેશ ચડે છે. તે પહેલાં નહોતો ચડતો. પણ તેનું લુગડું દેશમાં

જ વણાતું. ખેડૂત તથા અઢારે વરણ ખપજેશું સૂતર કાંતે અને ગામના ઢેડ વણકરો પાસે તેનું લૂગડું વણાવી લઈને પહેરતા. ઊનનું કે રેશમી કસબી લૂગડું વણાવવું હોય તે વાંજ લોકો વણતા. હજીયે એ અમરેલીમાં ખેસ, ઘોતિયાં બહુ સારાં વણાય છે. બગસરાના ચોક્કાળ અને સાવરકુંડલાના ધાબળા તથા ગઢાનાં પીતાંબર હજીયે વખણાય છે. જામનગરમાં રેશમી હીરાગળનાં લૂગડાં સાચા ઘાટ, સાદલા, કીનખાબ, મોળિયાં, અમર વગેરે ઊંચી જાતનાં વણાય છે,

અરે જેમ વણકર વખણાય છે. તેમજ મહુવાના ખત્રી રંગારાનું રંગવા છાપવાનું કામ સરસ થતું અને હજી થાય છે. ચોળિયાં, પછેડા, સાદલા, ચોઢણાં, ચોઢણીયું. ધડકીનાં પડ, અને ખોયાં સારાં બને છે. ચીતળની ચુંદડી તો કેટલાએ જુગથી વખણાય છે. ગઢાળીના સાદલા અને શિહોરનાં છાયલ આજે પણ ઘેર ઘેર વપરાય છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે પહેલાં રેંટિયાના સૂતરનું લૂગડું વપરાતું અને હવે

મિલના સૂતરનું વપરાય છે. મહુવામાં શેઠ લક્ષ્મીદાસ ધામી આશરે પચાસ સાઠ ગામના વણકરો પાસે વણાવે છે, પણ તે બધું મિલનું જ સૂતર વાપરે છે.

અસલ રેંટિયાનું સૂતર વપરાતું એટલે દેશમાં આઠ મંડાતા અને ચરખા ફરતા તે જીન થવાથી હવે બંધ થયા. એવી જ રીતે સૂતર અને કાપડ વણવાની મિલો થઈ તેથી કાંતાણું અટક્યું અને રેંટિયા બંધ થયા. કારણ કે માણસોના મનમાં તે વખતે એમ થયું હતું કે હાથરેંટિયાના સૂતર કરતાં મિલમાં સાફ કાંતાશે અને વણાશે. એટલે હવે આપણે મિલનું જ કાપડ પહેરીશું માટે હવે રેંટિયો કાંતવાની જરૂર નથી એમ માનેલું. પણ ભરતખંડ જેવા મોટા દેશમાં કરોડો માણસોનાં ડીલ બીચારી બોબા જેટલી મિલો ક્યાંથી ઢાંકી શકે? એ રીતે રેંટિયો બંધ થયો અને પરદેશથી કાપડ મંગાવવું ચાલુ થયું છે.

બીજી બાબુ કપાસ પાણીના મૂલથી પરદેશ ચડવા મંડ્યો છે. અને એ જ કપાસનાં લૂગડાં

તૈયાર થઇને પાછાં મોંઘા લાવે આવે છે. એથી આપણા દેશના ધંધાઓ પડી લાંગ્યા છે. અને માણસોમાં મોજશોખ વધ્યા છે એટલે લોકો ઘણાં લૂગડાં પહેરે છે. તેથી દરજી અને ધોળી શહેરમાં તાજાં દેખાય છે. પણ એકંદર કારીગર તથા વેપારીને પરદેશી માલ આવવાથી અથાક નુકસાન થયું છે. અને દેશમાં ગરીબાઇ વધી છે, જેથી લોકો ભૂખ લેળા થતા જાય છે. ખેડૂતો પણ ખળાં લઈ લીધા પછી દેશમાં ધંધોરોજગાર ન મળવાથી પરદેશ મજૂરી કરવા ઉપડે છે. આ સાવરકુંડલા અને લિલિયા પ્રગણાના કણુખી પટેલિયાઓ તો હવે ખેતરમાં સાંતી હાંકવાં પડતાં મૂકીને મુંબઈ કે અમદાવાદ મિલોમાં દાખલ થઈ જાય છે. અને પરદેશનો એક વખત સ્વાદ ચાખ્યા પછી ભલેને બધી રીતે પાયમાલ થતો હોય તોપણ પછી દેશમાં રહીને કામવું ગોઠે જ નહિ.

રામજી કહે: એલા હા. ઈ વાત તો તેં સાચી કહી. આપણે પારકી વાતો ક્યાં કરીએ આપણા

ગામમાંથી હડો લાભો, જીવો લાભો, ભગો કાકો અને લાખો કાકો એવા એવા ખેત્યાર જણા તો નાન-પણથી પરદેશ વેઠવામાં ટેવાઈ ગયા હોવાથી હવે સાવ ખેડાકુ થઈ ગયા છે. એટલે જ્યારે કોઈ વખત દેશમાં આંટો ફેરો આવે ત્યારે તેને આપણા ખેતર પાધરનું કામકાજ કરવું સુઝે જ નહિ અને થોડા દિવસ દેશમાં રોકાઈ અને પાછા મુંબઈ જઈને ખેસે ત્યારે જ એને નિરાંત વળે. પણ કીધું છે કે ‘મુંબઈની કમાણી મુંબઈમાં સમાણી.’ ખરચ ઉપર જ નભવું એટલે એક તરફ માણસ કમાતો જાય અને બીજી બાજુ ખરચ કરતો જાય એ ગાકું કેવુંક ચાલે ? ઉલટું પરદેશ વેડી વેડીને થોડા વરસમાં કાયા નિચોવાઈ જાય એટલું જ હાંસલમાં રહે.

આ રીતે આપણો દેશ પાયમાલ થતો જોઈને. તેના ખરા દુઃખનું દરદ પારખીને મહાત્માજી કહે છે કે પરદેશમાંથી કાપડ ખરીદવું બંધ કરો. અને પોતાના ખેતરમાં પાકતો કપાસ વીણીને લોઢો, પીંજો અને કાંતો અને વણીને કે વણાવીને પહેરો.

એમ કરીને આપણા દેશમાંથી પરદેશ ચડતું રૂ. અટકાવે. તો કાપડ સસ્તું થાય. અને દેશમાં પાછા બધા ધંધા સજીવન થાય, માણસો રોટલા ભેળાં થાય અને દુઃખનો કાંઈક આરો આવે.

મહાત્માજી 'નવજીવન'માં જણાવે છે કે આપણા દેશમાં દર વરસે સરેરાશ પચાસ લાખ ગાંસડી રૂ એટલે ૪૦૦ રતલની એક ગાંસડી પ્રમાણે ૨૦૦ કરોડ રતલ રૂ પાડે છે.

આ ૨૦૦ કરોડમાંથી ૯૦ કરોડ રતલ પરદેશ ચડે છે. હવે રહેલું ૧૧૦ કરોડ રતલ તેમાંથી ૩૦ કરોડ રતલ ગાદી તકીયા વગેરે ધરગથુ કામમાં વપરાય છે. બાકી રહેલું ૮૦ કરોડ રતલ. તેમાંથી આપણા દેશની મિલોમાં ૬૫ કરોડ રતલ સૂતર બને છે. આથી જણાય છે કે આટલું સૂતર મિલમાં તૈયાર થાય છે. તેથી દેશ આખાને પૂરું પડે એટલું લૂગડું ન બને.

આપણા દેશમાં સરેરાશ તેત્રીસ કરોડ માણસની વસ્તી છે. તેને બાર મહિનામાં એટલે વરસ

દહાડાનું ૫૨૦ કરોડ વાર જેટલું લૂગડું જોઈએ એવો અંદાજ છે અને તે મેળવવાનો હાલ વહીવટ એવો છે કે ૧૦૦ કરોડ વાર હાથસાળ ઉપર વણાય છે. તથા ૧૨૦ કરોડ વાર મિલોમાં વણાય છે. અને બાકીનું ૩૦૦ કરોડ વાર લૂગડું પરદેશથી મંગાવવું પડે છે. અને તે ખરીદવામાં લગલગ ૬૦થી ૮૦ કરોડ રૂપિયા પરદેશ જાય છે. તે આપણે રંટિયા ઉપર સૂતર કાંતીને બચાવીએ તો આપણો દેશ પાછો અસલના જેવો સમૃદ્ધિવાન થાય.

૨૩

ભગવાન કહે: મેં તો આજે જ જાણ્યું કે આપણે જે લૂગડાં પહેરીએ છીએ તે કપાસમાંથી બને છે. અને તેની સાથે એ પણ સમજાયું કે આપણા ખેતરમાં જે કપાસ પાકે છે એનાં જ આપણે લૂગડાં વણાવીને પહેરવાં જોઈએ.

આપણે તો બધાને ધરનાં ખેતર છે. વળી ખેતરમાં કપાસ પણ પાકે છે. માટે પોતપોતાના

ખેતરમાં જઈને સારા સારા ડાબકા વીણીવીણીને કપાસ ભેગો કરીએ તો મળ પડે. મને તો આ વાતો બહુ ગમે છે. પણ એ સમજાતું નથી કે કેટલો કપાસ સંઘરી રાખ્યો હોય તો આખા કુટુંબને બાર મહિના લૂગડાં પહેાંચે.’

ગોપો કહે: તારી ઈ વાત ખરી છે. મારા પ્રવાને આ કામનો સારો અનુભવ હોવાથી મેં તેમને આ વાત પણ પૂછી લીધી છે. તે તમને કહી સંભળાવું.

ત્રણ મણ કપાસ ભેગો કરી તેને લોઢાવીએ તો તેમાંથી એક મણ ૩ અને બે મણ કપાસિયા નીકળે.

એક મણ ૩ને પીંજી તેની પૂણી બનાવતાં સુધીમાં પાંચ રતલ ઘટે એટલે મણ ૩માંથી ૩૫ રતલ પૂણી થાય.

૩૫ રતલ પૂણીને કંતાવતાં બે રતલ ઘટ લાગે એટલે ૩૩ રતલ સૂતર થાય.

૩૩ રતલ સૂતરમાંથી પાણકેરાના તાકા વણાઈને તૈયાર થાય તેને ઘોવરાવીને જોખીએ તો ૩૦ રતલ

એ હિસાબે એક મણુ રૂમાંથી પોણામણુ કાપડ થાય તૈયાર થાય.

ને પાણુકારં એકધારા સૂતરનું વણેલું હોય તો સરેરાશ લગભગ એક રતલમાં પાંચ હાથ લૂગડું તોલમાં આવે. હવે ઘરમાં કેટલાં માણસ છે. તેની ગણતરી કરવી તેમાં બાપુ ભાપુ કેટલાં તે ગણવું તથા વરસમાં કેટલી નેડ લૂગડાં નેધશે તે તથા ચોરણો કેડિયામાં કે સાદલા પછેડામાં કેટલું લૂગડું વપરાય છે, એ ઉપરથી ગણતરી કરીને કેટલો કપાસ સંઘરવો તેનો વિચાર કરી લેવો.

૨૪

આ વાત સાંભળીને આણંદ કહે: માણું ને આ વાતમાં મન લગાડીએ તો બધું બને એવું લાગે છે. ગોપો કહે: હા ને બને અને આપણે ઘરવણાઉ ખાદી પાણીકારાનાં લૂગડાં પહેરવા મંડીએ તો આપણો મનખ્યો સુધરી જાય.

અસલ આપણો દેશ રદ્ધિવાળો હતો. એમ બધાય વાતો કરે છે અને હવે જમીનના રસકસ

થૂસાઇ ગયા છે. જેથી નીપજ થોડી થાય છે અને માણસના કામધંધા પડી ભાંગ્યા એટલે ગરીબાઇને લીધે માણસ સાવ નૂર વિનાનાં થતાં જાય છે.

મારા બાપુની મા તે મારાં ધરડી મા ગોમતી ડોસી હજી જીવે છે. તે ક્યારેક ક્યારેક અસલની વાતોએ ઉઘડે છે. ત્યારે સાંભળવાની બહુ મજા પડે છે અને મનમાં થાય છે કે ધરડી મા વાતો કરે છે ઇ બહુ સાચું હશે કે ખીરબલ અને બાદશાહના જેવી વાતો જ હશે! પણ વિચાર કરી જોતાં તો બહુ સાવ સાચું લાગે છે. એક દિવસ અમે વાળુ કરી પરવારીને ચુલાગળ બેઠાંબેઠાં આડાઅવળી વાતોએ ચડ્યાં ત્યાં તો મારી ધરડી માએ વાત ઉપાડી કે અસલ આજના જેવો કળીજીગ નહોતો, માણસના મનમાં કુડકપટ નહોતાં, બાપનું દેવું દીકરો લેણુદારને ઘેર જઈને આપી આવતો, ખેતરોમાં નીપજ્યુના પાર નહોતા, એટલે કાઠિયુંમાં નવાળુના દાણા પહોંચ્યા કરતા, આંગણે

ઘેરઘેર દુઝણું હતાં, કાઠને ત્યાં દોર વીયાવાનું હોય અને વસૂદ્ધી ગયું હોય તો મેમાંન શેમાન પાડોશમાંથી દૂધ દહીંના દોણાંમાંથી લાથે કરીને જેટલું જોઈએ એટલું લઈ આવતા, આજની જેમ દૂધ કે ગોરસ જેવા રસમાં કાઠ પળી ભરીને વેચવામાં સમજતું નહિ.

ખેડૂતના ઘરમાં સાતે રસ હોય અને ખેડૂતને લીધે વસ્તીમાં બધાયના ઘરમાં રહિ હતી. એટલે પોતાને બીજાથી કાઠ ચીજની કમી છે એવો મનમાં ઉચાટ રહેતો નહિ. ગામમાં ગમે ઈ વરણની દીકરી આણું વળતી હોય તો પોતાની જ દીકરી આણું વળે છે એવા ભરખથી આખુંએ ગામ ખારણું નાખે અને વળાવવા નીકળે.

આજની જેમ ડગલે ડગલે નાણું જ ખરચવાની લેવડદેવડ નહોતી. તેલ તુરી મીઠું મરચું લેવા કાઠ વખત રડયું ખડયું હાટડે જવું પડે તો સૂતરનો કાળકો (આટલો) આપીને લઈ આવીએ. દાણા-દુણી તો શું કામ લેવા જવું પડે ? બધુંયે ઘરમાં

હોય જ. વખતે વાર પરભે કે અવસર અગિયારસે કાંઈ કાંગ, કળથી, રખિયા ચોખા, સામો, રાજગરો ધઉં કે ચણા જોતા હોય તો જેને ઘેર હોય ત્યાં જઈ ખખર કાઢી ધરમાંથી દાણા લઈને સાટેપાટે એક ખીજો દાણો બદલાવી આવીએ. એટલે રોકડ નાણાની જરૂર ન પડે.

લૂગડુંલત્તુ પણ હાટડે શું કામ લેવા જવું પડે? કુટુંબમાં બાલુલાયુને ઘર આખામાં બાર મહિના લૂગડું જોઈએ એટલું કાંતી લઈએ અને ગામમાં જ સામત ઢેઢ પાસે વણાવી લઈએ. બાલુને માટે રાતુંપીળુ લાતીગલ લૂગડું જોઈએ તે સાદલા પછેડા ચોળાયું મહુવામાં ખત્રી રંગારા પાસે ધરથી લૂગડું લઈજઈને રંગાવી આવીએ. હા, વીવાવાજમે ખીલખાપ મોળિયાં કે સાચો ઘાટ, અટલસ એવું સાચું હીરાગળ લૂગડું લેવું પડે તે વળી હાટેથી લઈ આવીએ.

વીવાવેશવાળમાં કોઈ દીકરીના પૈસા લેવા દેવામાં સમજતું નહિ, શક્ત સગાઈ કરતી વખતે

ગોળ ચોખા જમીને સગપણ સાચું કરે ને પછી
લગન વખતે વરના આપ તરફથી કન્યાના
આપને નાણાંને બહેલે ગાય કે બળદની જોડ મળતી
તે દીકરીનો આપ દીકરીનું આણું વળાવતી વખતે
તે ગાય બળદ કરિયાવરમાં ધામેણા તરીકે પાછું
આપતો. અને આણેપરીયાણે જોડલાં માણસ
જમી જાય તેટલાં સામે ઘેર જઈ જમી આવે
આવો રિવાજ હતો. આજે તો માણસ દીકરીના
પૈસા ખૂબ છોડાવે છે એટલે જ દેશની કઠણાર્થ
બેસી છે.

ખીજું દેશ આખો હવે, ચા ખીડી અને
અરીણ એવાં એવાં બંધાણ કરીને ફેલશીતુરને
ચાખે ચડી ગયો છે એટલે દૂધ ઘી મોઢાં થઈ
ગયાં અને ગાયો રાખવી પાલવતી નથી. એમ
કહીને તેને કોઈ સંઘરતું નથી એટલે ગાય કસાઈ
વાડે દોરાય છે એટલે ફૂલફૂલિયાં નાનાં બાળકોને
પીવા માટે દૂધનું ટીપું મળતું નથી. માટે એમાં જ
મલક આખાનો ભુસાંડીયો વળવા બેઠો છે પણ હવે

આ ગાંધી મહાત્મા જેવાના કહેવાથી જો માણસ સમજી જાય અને એવા નકામા ફેલણીતુર છોડી સારે ધંધે વળગે તો તો કાંઈક આરો આવે અને એક દશકામાં પાછું હતું એવું ગેમે થઈ જાય. મારી તો તમને સૌ છોકરાંને આશિષ છે કે તમે તમારા વડવા માંયો, લાભો આણુંદ, લાભો અને રાણા લાભાના જેવા બડકમદાર થાઓ. અને ધરના ખેતરમાં કામ કરીને ધરવણાઉ લૂગડું પહેરીને સુખી થાઓ અને છેવટ મારી તો દીનાનાથ શંકર દાદાને પણ આરાધના છે કે હરિપરાનો દસકો જેવો સારો હતો તેવોજ પાછો સારો કરજો. અને સૌને સાજાં નરવાં રાખજો અને અમીની છાંટ નાખજો.’

આમ વાતોમાં ને વાતોમાં સૂરજ નારાયણ માથે આવવા મંડ્યા છે અને તડકો પણ જામવા મંડ્યો છે. પણ આ છોકરાઓને વાતોના ગુલતાનમાં ખખરે નથી પડતી કે કેટલો સમય વીતી ગયો. એટલામાં માલો પટેલ ઘેર જઈ છાશ પી જરા વીસામો લઈને પાછા ખજે આવ્યા, અને છોકરાંઓને

ઘેર જવું હોય તો રજા આપી એટલે સૌ આજે
 ખાદીના જ વિચારમાં હોવાથી તે વણુવા સાં
 ખેતરમાંથી કપાસ સંઘરી રાખવાનો વિચાર કરીને
 હરખાતા હરખાતા પોતપોતાને ઘેર ગયા. પ્રભુએ
 આ બાળા રાજાએને ખાદી પહેરવાની બુદ્ધિ
 સૂઝાડી તે પ્રમાણે આ વારતા વાંચીને નાનાં
 મોટાં સર્વેનાં હૃદયનાં તાળાં ઊઘડે અને ખાદી
 પહેરતા થાય તો કેવું સાં ?



